

A RACIONÁLIS DÖNTÉSEK SZOCIOLÓGIAI ELMÉLETE ÉS A MÉRÉS PROBLÉMÁJA

Szelektív áttekintés*

Bevezetés

1998 elején tanulmánykötet jelent meg Hans-Peter Blossfeld és Gerald Prein szerkesztésében *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis* címmel. A könyv témája és közelítmódja több szempontból is figyelmet érdemel. A racionális döntések elméletének szociológiai alkalmazásával foglalkozók általában az irányzat egyik megkülönböztető sajátosságaként emelik ki, hogy követői elsősorban illusztratív jellegű empirikus vizsgálatokat folytatnak, és kerülnek a reprezentatív mintákon alapuló kvantitatív elemzéseket (Green–Shapiro 1994: 6; Blossfeld–Prein 1998: 5, 8; Opp 1998: 204; Tardos 1998: 8). Ez a könyv azonban a gyakorlatban használható ötleteket ad a modellezés és a tesztelés metodológiai kérdéseiben, emellett konkrét példákat is bemutat statisztikai elemzésekre. Figyelemre méltó a kötet szerzőinek közelítmódja is, ti., hogy szemben a racionális döntéssel foglalkozó metateoretikus és metodológiai elemzéseket összegyűjtő válogatások jellemző stílusával, nem a más irányzatokkal történő általános összevetés uralja a gondolatmenetek többségét. A szerzők a racionális döntéssel keretein belül mozogva próbálnak választ találni a megközelítmód empirikus szociológiai alkalmazásának számos megoldatlan problémájára.¹

Jelen írás az említett tanulmánykötet hozzáállását követve – és részben annak tartalmát is ismertetve –, a racionális döntések szociológiai elméletének kereteit elfogadva vizsgálja a kvantitatív társadalomkutatás lehetőségeit és korlátait. A dolgozat ugyanakkor nem vállalkozik az irányzathoz köthető empirikus szociológiai ku-

* Az áttekintés elkészítését a Soros Alapítvány Hazai Doktorandusz Ösztöndíj programja, valamint a BKE Szociológia Tanszéke támogatta. A szerző köszönettel tartozik Szántó Zoltánnak és Takács Károlynak a tanulmány egy korábbi változatához fűzött megjegyzéseikért.

¹ Talán említést érdemel az is, hogy a kötet szerzőinek túlnyomó többsége európai kutató, ami jól tükrözi az irányzat követőinek összetételét (Hechter 1998: 282). Ennek nincs jelentősége a könyvben vagy az alábbi áttekintésben vizsgált tartalmi kérdések szempontjából. Ám nem haszontalan megemlíteni ezt a jellegzetességet egy olyan közegben, ahol a modellalkotásban és/vagy mérésben egzaktásra törekvő irányzatokat néha az a vád éri – nem minden hatás nélkül ezen kutatási programok recepciójára –, hogy az észak-amerikai társadalomtudományi szemlélet európai hagyományoktól idegen közelítmódjának megtestesítői (vö. Csepeli–Wessely 1992; Moksony 1993).

Egészen más a helyzet ugyanakkor a politikatudomány területén. Green és Shapiro (1994: 3) összesítése szerint az *American Political Science Review* cikkei között az ötvenes évekbeli 0 százalékos, és a nyolcvanas években tapasztalt 20 százalékos arány után, a kilencvenes évtized elején közel 40 százalékos arányt képviselnek a racionális döntések elméletét alkalmazó publikációk. Mindemellett az irányzat képviselői megbecsült tagjai az észak-amerikai politikatudományi tanszéknek, akiknek racionális döntésselmeleti képzettségét anyagilag is elismerik (Hechter 1998: 281).

tatások áttekintésére, csupán bizonyos statisztikai eljárások bemutatása során hivatkozunk néhány empirikus munkára. A konkrét elemzések iránt érdeklődő olvasók több áttekintő tanulmányból tájékozódhatnak az alkalmazásokról (Friedman–Hechter 1988; Baron–Hannan 1994; Hechter–Kanazawa 1997; Miller 1997; Zafirovski 1999).

Amikor a *racióális döntések elméletéről*² beszélünk, valójában elméletek és modellek meghatározott családját értjük alatta (Hechter–Kanazawa 1997: 194; Blossfeld–Prein 1998: 5). Csontos Lászlót idézve, az RDE egyfelől bizonyos szubsztantív és formális modellek összessége, másfelől egy metodológiai paradigma. A modellek közé a döntésemélet, a játékelmélet, a közösségi döntések elmélete, valamint a különböző társadalomtudományok ökonómiai ihletésű modelljei tartoznak. A paradigma pedig az a közös platform, amely a fenti modellek alkalmazásait más kutatási irányoktól megkülönbözteti (Csontos 1996: 326).³

Elemzésünk során a racionális döntések *szociológiai* elméletének két lényeges sajátosságát emeljük ki. Az egyik jellegzetesség az interakciók struktúrájának kitüntetett vizsgálata (Abell 1991: xii.; klasszikus példa: Marwell–Oliver–Prein, 1988).⁴ A másik megkülönböztető elem az elmélet általános érvényű motivációs és kognitív továbbfejlesztésére irányuló azon törekvés, hogy a szociológia által tárgyalt – és a közgazdaságtan, valamint a politikatudomány által elhanyagolt –, viselkedésbefolyásoló mechanizmusok tárgyalhatók legyenek a hasznosságmaximalizáló modell keretein belül (a nagyobb szabású kísérletekhez lásd: Boudon 1989; 1996; Lindenberg 1989).⁵ Itt elsősorban a másodikként említett kutatási irány egyes eredményeit tekintjük át.

A középpontban azok az empirikus elemzések állnak, ahol az elméletből levezetett állításokat statisztikai módszerekkel tesztelik a célpopuláció (vagy annak egy mintája) viselkedése vagy véleményalkotása alapján.

Az ismertetés szelektív mind az elmélet, mind a releváns statisztikai eljárások bemutatása tekintetében. Nem vállalkozunk arra, hogy végigtekintsünk a paradigma keretében kifejlesztett elméleteken (pl. kollektív cselekvések elmélete, közösségi döntések elmélete vagy társadalmi választások elmélete). Mindegyik terület sajátos mérési kérdésekkel szembesül, melyek módszeres áttekintése meghaladná jelen munka kereteit. Teljességgel kimarad az alábbi ismertetésből az interakciók és a társadalmi struktúrák RDE alapú vizsgálatával kapcsolatos speciális mérési problémák bemutatása. A téma kimerítő tárgyalása helyett a legalapvetőbb kérdésekre koncent-

² Az alábbiakban a szöveg gördülékenységének megőrzése végett többnyire az RDE rövidítést használjuk.

³ Más szerzők szerint ugyanakkor a racionális döntések elmélete (rational choice theory) és a döntésemélet (decision theory) két, jól elválasztható kutatási irányt képviselnek (Hechter–Kanazawa 1997: 192–193). Gondolatmenetünk szempontjából az ilyen típusú definíciós különbségeknek nincs különösebb jelentősége.

⁴ Néhány kutató szerint a racionális döntések elméletének egyenesen explicit makroelméletre van szüksége az ad hoc áthidaló feltevések elkerülése végett (Blossfeld–Prein 1998: 9).

⁵ Nem szeretnénk a paradigma szociológiai irányzatának sajátzerűségét túlbecsülni, hiszen többek szerint a racionális döntéseméleti kutatások egy része épp a lehető legnagyobb általánosságra törekszik, a társadalmi valóság egy-egy szeletének univerzális magyarázatának ambíciójával (Green–Shapiro 1994: x.; 6; Blossfeld–Prein 1998: 6).

rálunk, és az RDE-modell alkalmazásával kapcsolatos általános dilemmákat és ajánlásokat ismertetünk.

Elsőként a különböző racionális modellekhez kapcsolódó lehetséges empirikus kutatási stratégiákat tekintjük át, majd az elemzési szinteknek a modellépítésre és az eredmények értékelésére gyakorolt hatását vizsgáljuk. Ezután az RDE motivációs feltevéseit, és ezek kvantitatív elemzések számára lényeges következményeit vesszük szemügyre. A negyedik fejezetben a döntési modellek észlelési problémákat figyelembe vevő kiterjesztéseivel foglalkozunk. Végül két konkrét statisztikai eljárás alapelemeit mutatjuk be. Egyrészt egy regressziós modellezési logikát ismertetünk, amely közvetlenül a hasznosságelméletre és a döntések következményeinek szereplők általi számbavételére épül. Másrészt a gazdasági önérdéken kívül eső motivációk mérésének egy lehetséges eljárását vázoljuk.

Kutatási stratégiák és elemzési szintek

A lehetséges kutatási stratégiák ismertetéséhez mindenekelőtt a racionális döntés fogalmának elemi szintű tisztázására van szükség. Csontos László meghatározását fogadjuk el kiindulópontként, mely szerint az RDE racionalitásposztulátuma alapján tanácsos azt föltételeznünk, hogy az egyének cselekedeteik során meghatározott célok elérésére törekszenek, továbbá információik és tapasztalataik alapján döntenek el, hogy mely eszközök a legalkalmasabbak a szóban forgó célok elérésére (Csontos 1996: 329).⁶

Ezeket a kereteken belül a szociológusok tartalmas és kevésbé tartalmas döntési modelleket különböztetnek meg (Hechter–Kanazawa 1997: 194).⁷ A kevésbé tartalmas modellek nem foglalkoznak a partikuláris célokkal és értékekkel, csak néhány előfeltevést fogalmaznak meg a cselekvők preferenciarendezésének tulajdonságaival kapcsolatban. A tartalmas modellek ellenben specifikálják a szereplők alapvető céljait és értékeit. Egyik típus szociológiai alkalmazása sem problémamentes. Az RDE hívei általában törvényjellegű és cáfolható állításokon nyugvó magyarázatokra törekszenek (Kelle–Lüdemann 1998: 113). A kevésbé tartalmas modellek (némi leegyszerűsítéssel élve)⁸ univerzális, ám empirikus kutatásokban nehezen hasznosítható állításokat tartalmaznak az emberi viselkedésre vonatkozóan. A tartalmas modellek következtetéseit teszteknek vethetjük alá, ám az RDE-ben egyetlen konzenzuálisan elfogadott motiváló tényező, a személyes anyagi jólét alapján igen korlátozott predikcióink érvényességi köre (Kelle–Lüdemann 1998: 113–114). Ennek következtében a modelleket az alábbi korlátok figyelembevételével érdemes felépíteni.

⁶ Ez a meghatározás viszonylag közel áll a racionalitás hétköznapi fogalmához (lásd erről Harsányi 1976: 90). Harsányi amellet érvel, hogy a racionális döntések közgazdászok által használt tudományos fogalma ennél tágabb. E szerint racionális viselkedés az, amely megfelel bizonyos formális kritériumoknak (Harsányi 1976: 92–93). A cél-eszköz modell ennek speciális esete.

⁷ Az angol nyelvű szakirodalom „thick” és „thin” modellekről beszél.

⁸ Természetesen kettőnél több explikációja létezik a racionális döntés fogalmának, különböző szintű tartalommal és tesztelhetőséggel.

- (a.) Mindenképpen feltevéseket kell megfogalmazni az egyének céljaival kapcsolatban. Méghozzá olyanokat, melyeket a döntések megfigyelhető korlátozó feltételeihez tudunk kötni (Blossfeld–Prein 1998: 14). Amennyiben modellünk a tesztelés során nem állja ki a próbát, a preferenciákról alkotott feltevéseinket kell vizsgálat alá vonni (Abell 1992: 203–204). Az RDE-t alkalmazó kutatók tehát egyes modelljeik tesztelése során nem vizsgálják az elméleti paradigma érvényességét. Ez a tudomány világában nem példa nélküli, és ugyanakkor védhető kutatási stratégia (Kelle–Lüdemann 1998: 115).
- (b.) Nincs szükség azonban a célok egymáshoz viszonyított súlyának specifikálására (Harsányi 1969: 520). Ameddig nem áll rendelkezésünkre megalapozott elmélet erre vonatkozóan, az adatokból következtethetünk az ismeretlen paraméterekre. Ettől még a célok meglétére vonatkozó állításaink cáfolhatóak maradnak (bizonyos minimális mintaelemszám felett).

Az itt kifejtett szempontok figyelembe vételével születik a tesztelésnek alávetett racionális döntési modellek túlnyomó többsége. Ezeken a kereteken belül is többféle empirikus kutatási stratégia létezik.

1. Lehetséges az alternatívák és következményeik tökéletes számbavételén és többnyire (de nem feltétlenül) az anyagi önérdéken alapuló úgynevezett *normatív döntési modellek használata*. A normatív RDE modell nem morális, hanem technikai jellegű utasításokat tartalmaz (Szántó 1992: 118). Azt mutatja meg, hogy az objektíve adott lehetőségek mellett melyik döntés a legkedvezőbb céljaink szempontjából.⁹ Az ilyen modellek többnyire könnyen tesztelhető formába önthetők, főleg ha motivációs feltevéseink az anyagi önérdekre korlátozódnak. Nagyfokú racionalitás esetén közvetlenül magyarázatokra is használhatók, egyébként viszonyítási alapként lehet kezelni őket (Szántó 1992: 118). A tapasztalt viselkedés előrejelzettől való eltérése alapján következtethetünk másféle célok meglétére vagy az alternatívák és következmények korlátozott (vagy torzított) számbavételére. Ez a kutatási stratégia fogyatékoságai ellenére talán a legelterjedtebb a szociológiai alkalmazások között (is).
2. A racionális döntések szociológiai elmélete kiemelt figyelmet fordít arra, hogy tökéletesítse a cselekvések modelljét. Történtek előrelépések ebben az irányban, és kétségtelen, hogy a paradigma fejlődésének lényegi elemét alkotják ezek a kiegészítések (Lindenberg 1992; Blossfeld–Prein 1998: 5). Egy másik kutatási stratégia tehát *tartalmasabb, az empirikus adatokhoz potenciálisan jobban illeszkedő modellek alkalmazása*. Az RDE jelenlegi szintjén igen nehéz feltételezéseiben és eszközeiben takarékos, általánosan használható, ugyanakkor az egyes helyzetekben nagy magyarázóerejű modelleket alkotni. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen stratégiát követő empirikus kutatásokban a vizsgált terület sajátos-

⁹ Lásd Harsányinak (1976: 90.) a hétköznapi racionalitásfogalom egyik értelmezéséről adott megfogalmazását. Szántó Rapoport megfogalmazását tekinti mértékadónak. Eszerint a normatív döntésemélet azt vizsgálja, hogy miképpen viselkednének az emberek, ha tökéletesen racionálisak lennének (Szántó 1992: 118). A racionalitással kapcsolatos fogalmi zavarok elkerülése érdekében itt kerültük ezt a megfogalmazást.

ságaihoz igazodóan terjesztik ki a döntési modell feltevéseit. Ily módon adataikhoz jól illeszkedő, ám korlátozott hatókörű elméletekhez jutnak.

3. Ugyanakkor a két előbbi kutatási stratégia kombinálható is egymással. A modellépítés kiindulópontja ekkor az önérdeken és az objektíve adott lehetőségeken alapuló döntés feltételezése. Amennyiben az empirikus tesztelés során ez nem állja ki a próbát, akkor fokozatosan bonyolítjuk a modell motivációval és észleléssel kapcsolatos feltevéseit (Abell 1991: xi).

A kézikönyvek evidenciájához tartozik, hogy az RDE-t a módszertani individualista társadalomtudományi paradigmák közé soroljuk (pl. Szántó 1998a). Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy nehéz pontosan és az RDE-hez jól illeszkedően definiálni a fogalmat (Orthmayr 1997: 4, 23., 26).¹⁰ Létezik olyan vélemény, amely szerint az individualista megközelítéssel a mikrojelenségek középpontba állítása jár együtt (Tardos 1998: 8), ugyanakkor az RDE képviselői ezt nem fogadják el (Szántó 1998b 89–90). Annyit érdemes megjegyezni, hogy az RDE keretében, hasonlóan más individualista irányzatokhoz, kevés szereplős interakciós struktúrák vizsgálata lényegesen egyszerűbb, mint a makroszintű jelenségek elemzése. Jó példa erre az RDE-t régóta sikerrel alkalmazó közgazdaságtan, ahol a makroökonómia döntésméleti alapjainak lerakása sokáig váratott magára.

Tekintve a cselekvésmélet jelenlegi eredményeit, a témával foglalkozó szociológusok egyetértenek abban, hogy az eddig kifejlesztett modellek segítségével az egyéni viselkedés csak igen korlátozott mértékben jelezhető előre. Azonban sokan osztják azt a véleményt, hogy aggregált szinten számos, nehezen számba vehető hatás eltűnhet, és az egyszerűbb modellek jól magyarázhatják a jellemző döntéseket (Hechter 1994: 326, 328; Hechter–Kanazawa 1997: 194–195; Goldthorpe 1998: 43–44). Ez természetesen csak az eredeti modellel való nem szisztematikus egyéni eltéréseket okozó tényezők esetében igaz. Ha valamiért a torzításokban nem véletlenszerűen eloszló hatást tapasztalhatunk, azt be kell építeni modellünkbe (ilyen torzítások tárgyalására lásd: Frei–Eichenberger 1989).

A mérés szempontjából makroszintű elemzés nem feltétlenül jelenti sokszereplős, bonyolult interakciós struktúrájú modell vizsgálatát. A legtöbb elemzés éppen azokon a területeken születik, ahol kevés szereplőt érintő, vagy sok szereplőt homogén módon befolyásoló helyzetet vizsgálhatnak, ugyanakkor nagyszámú cselekvő érintett hasonló helyzetben.

Motivációs feltevések

Az elméleti és a mérési problémák sok esetben nehezen választhatók szét. Az alábbiakban tárgyalandó motivációs feltevésekkel is ez a helyzet, így mindenképpen foglalkoznunk kell néhány egészen általános elméleti feltevessel.¹¹

¹⁰ A társadalomtudományi individualizmusnak több, egymással nem mindig összeegyeztethető típusa lehetséges (Orthmayr 1997: 5–6), így a paradigma individualizmusával kapcsolatos kérdés némileg összetettebb.

¹¹ Mindazonáltal az elméleti kérdések vizsgálata ebben az áttekintésben szükségszerűen felületes lesz.

Egyes vélemények szerint a közgazdaságtan viszonylagos sikereinek egyik titka a cselekvési modelljében alkalmazott egyszerű és plauzibilis, ugyanakkor széles körben használható feltételezéseiben rejlik (Harsányi 1969: 518). Például abban a feltevésben, hogy a gazdasági önérdék az egyetlen motiváló tényező. Már a fenti állítást három évtizede megfogalmazó Harsányi János kifejtette, hogy a szélesebb társadalomtudományi alkalmazás számára elégtelen ez a modell, és más motivációs tényezőkkel is számolnunk kell. A cél azonban a modell kiegészítése során is az, hogy viszonylag egyszerű (és mérhető következményekkel járó) tételek hozzáadásával a lehető legtöbb új jelenség magyarázatára nyíljon mód (Harsányi 1969: 519).

A cselekvésemélettel foglalkozó szociológusokban felmerülhet a kérdés, hogy a komplexebb modellben lényegi szerepet kapjon-e a gazdasági önérdék, hisz a primátusa védelmében gyakran felsorakoztatott evolúciós érvek gyengébbek, mint amilyenek látszanak. A kapcsolódó kutatási területek eddigi eredményei alapján nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a természetes szelekció vagy a kulturális evolúció mondjuk altruista preferenciák dominanciáját segítette elő. Mindazonáltal úgy tűnik, a racionális döntések szociológiai elméletének kutatói egyetértének abban, hogy a gazdasági önérdék kell, hogy maradjon bármilyen modell megingathatatlan kiindulópontja, és a cselekvéseméleti vizsgálatnak a kiegészítések megtalálásán kell fáradoznia (Abell 1992: 200–201; Hechter–Kanazawa 1997: 194).

Ahogy látni fogjuk, nincs konszenzus abban a kérdésben, hogy pontosan milyen kiegészítő motivációs feltevésekkel kell élnünk az RDE-n alapuló szociológiai vizsgálatainkban. Ha a kérdés iránt érdeklődő olvasó figyelmét egy-egy témakörre vagy szerzőre összpontosítja, az összetettebb modellel kapcsolatos egyetértés jeleit fogja felfedezni. Különösen igaz ez az elméleti, legfeljebb illusztratív empiriát alkalmazó munkákra. Azonban ha összehasonlítjuk mondjuk a politika világát, a gazdasági kapcsolatokat, illetve a családi viszonyokat vizsgáló elemzéseket, azt tapasztaljuk, hogy önmagukban kompakt, ám egymástól egészen eltérő kiegészítő feltételezésekkel élő modelleket alkalmaznak. Az csak a kisebb probléma (ha probléma valójában), hogy ezek párhuzamos elfogadása egy „általános” cselekvési modellben, annak meglehetősen komplexitásához vezet. Ám a különféle motivációs mechanizmusok együttes alkalmazása kiüresítheti a modellt, teret engedve az ad hoc magyarázatoknak. Annál is inkább, mivel bizonyos helyzetekben egymásnak ellentmondó (és így együttesen akár az összes modellezett lehetőséget lefedő) következtetésekre vezetnek a különféle feltevések.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül (némileg esetleges csoportosításban és hivatkozásokkal) próbáljuk ismertetni a főbb kutatási irányokat, kiemelve azok empirikus használhatóságát.

1. Az egyik, elméleti munkákban sokszor alkalmazott feltevés szerint nem következménycentrikus morális megfontolások léteével kell számolnunk a cselekvés modellezése során. Az ehhez hasonló elgondolások mélyen gyökereznek a szociológia elméletében (Weber 1986 [1922]), és vannak neves hirdetői a kortárs kutatók között is (Elster 1989). Ugyanakkor az empirikus kutatás szempontjából számos problémát vetnek fel az ilyen típusú feltételezések. Egyrészt beépítésük

a hasznosságmaximalizáló modellbe messze nem megoldott kérdés.¹² Másrészt az ilyen motivációk mérésekor gyakran kényszerülhetünk a kérdezettek attitűdjével kapcsolatos állításaira hagyatkozni, ami sokkal problematikusabb, mint a gazdasági következmények mérése. Mindemellett, úgy tűnik, tisztán elméleti kritika is éri az utóbbi időben a nemkonzekvencialista etika lehetségességét feltételező teóriákat a morálfilozófia területén (Hausman–McPherson 1993: 705). Az RDE-n alapuló kvantitatív empirikus kutatások gyakorlatilag nem használják ezt a fajta kiegészítést.

2. A következő, gyakran előforduló feltételezés szerint a saját jólétet maximalizáló alapvető cél mellett létezik egy mások jólétének javítására irányuló motivációs tényező is (pl. Becker 1974; további hivatkozások: Hausman–McPherson 1993: 687).¹³ Arra figyelniünk kell a feltételezés pontos megfogalmazásakor, hogy nem mások általános, csupán anyagi jólétét tanácsos a modellbe foglalni, máskülönben paradox helyzetekkel találkozhatjuk szembe magunkat predikcióink kapcsán (Elster 1989).¹⁴ Az ilyen típusú kiegészítések könnyen beépíthetők a cselekvési modellekbe, és tesztelhető empirikus feltevések megfogalmazása is viszonylag egyszerűen megoldható feladat alkalmazásuk során. Kényes pontja a modellépítésnek az altruizmus¹⁵ számára releváns személyek kiválasztása. A tapasztalat azt mutatja, hogy ebben a kérdésben már komoly különbségek léteznek az egyes vizsgálatok között attól függően, hogy milyen területen folyik az elemzés. A családok vizsgálatánál a rokonok felé irányuló altruizmus evolúciós elmélettel is védhető feltevését alkalmazzák (pl. Becker 1974). A karitatív viselkedés elemzésekor gyakran felteszik a modern nagyméretű társadalmak ismeretlen személyei felé irányuló jóakarat létezését (Hochman–Rodgers 1969). A hivatkozásokból is jól látható, hogy a szociológiai témák felé is érdeklődő közgazdászok alkalmazzák leggyakrabban kiegészítő motivációként az altruizmus valamilyen formáját. Amilyen könnyen alkalmazható és népszerű ez a kiegészítési mód, annyi kritika éri empirikus érvényességét (Andreoni 1990; Kahneman–Knetsch 1992; Sugden 1982; laboratóriumi kísérleteken alapuló kritikákhoz: Rabin 1998: 17–18). Elsősorban az ismeretlenekkel kapcsolatos altruizmus feltevése került az empirikus cáfolatok kereszttüzébe.
3. Az altruizmus feltételezésével kapcsolatos kritikák egy része alternatív ajánlást tett. Annak a feltevésnek a modellbe való beépítését támogatták, miszerint inkább az adás (adakozás) vágya hajtja az embereket, mint a kedvezményezettek jóléte (Andreoni 1990; Kahneman–Knetsch, 1992). Ez a módosítás némi visszatérést jelent az 1. pontban tárgyalt megközelítés egyes lehetséges értelmezéseinek

¹² Egy érdekes kísérlet bemutatását lásd: Huoranszki (1999).

¹³ Harsányi János már sokszor idézett, a racionális döntéelmélet kiterjesztésének lehetőségével (is) foglalkozó tanulmányában szintén ebbe a kategóriába sorolható kiegészítő feltételezésekkel élt (Harsányi 1969: 521–522).

¹⁴ Mit várhatunk például két, saját jólétével nem törődő, a másikkal szemben tisztán altruista cselekvő interakciójától?

¹⁵ Az altruizmus fogalmának többféle definíciója és csoportosítása létezik párhuzamosan a társadalomtudományokban. Itt a 2. pont elején kifejtett motivációs tényezőt nevezzük altruizmusnak.

irányába.¹⁶ Megtartja ugyanakkor azt a feltevést, hogy eredményében a normának mások jólétét kell növelnie. Ennek a feltevésnek a következtetései sok esetben viszonylag jól tesztelhetők. Bár a kedvezményezettek jóléte (és más potenciális adományozók jelenléte) kikerült a figyelembe vett tényezők közül, az egyén saját anyagi helyzetének továbbra is vannak következményei az adakozó hajlam működésére vonatkozóan. Nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a kollektív cselekvésekben való részvétel önértéke szintén ennek a motivációs tényezőnek egyik fajtája. Vannak olyanok, akik kritizálták az olyan típusú motivációs tényezők használatát, melyek a megmagyarázandó (és a tudomány számára fejlődést okozó) cselekvést magával a cselekvés iránti vágygal magyarázzák (Abell 1992: 200). Az valóban igaz, hogy a naiv magyarázatok jellegzetességével bír az ilyen megoldás. Ettől azonban nem válik feltétlen hamissá az elmélet, legfeljebb a preferenciák kialakulásának kutatására ösztönzi a kutatót. Egy másik komoly kritika azt a kérdést fogalmazhatja meg, hogy miért kizárólag jóindulatú preferenciákat feltételezünk mások vonatkozásában.

4. Az imént idézett kritika az egyik alapja a személyes jólétén kívül eső motivációk más típusú számbavételének. Ekkor a másokhoz viszonyított helyzet valamilyen típusú megítélése a kiegészítő motiváció alapja. Ez lehet egyrészt státuskeresés (Frank 1985), másrészt konformitás (Gould 1993; Bernheim 1994; Akerlof 1997). A szociológiai cselekvéseméletben kidolgoztak egy mindkettőt figyelembe vevő modellt (Lindenberg–Frei 1993). E szerint a fizikai jólét mellett az ember hasznosságát az úgynevezett társadalmi jólét befolyásolja, amelynek három meghatározó tényezője van: a státus, a megerősítés, valamint az érzelmi kötődés. Az utóbbi elgondolás teljesebb és elegánsabb, ugyanakkor ez az összetettebb séma konkrét modellekben ritkán található meg.¹⁷ A racionális modell ilyen típusú kiterjesztése magával vonhatja nem anyagi javak figyelembevételének szükségességét az empirikus vizsgálatok során. Ez megkülönbözteti a 2. és 3. pontban tárgyalt kiegészítésektől. Emellett többnyire viszonylag jól kell ismerni a vizsgált egyének személyes környezetét a megfelelő hipotézisek megfogalmazásához. A modell kvantitatív empirikus alkalmazásai, annak elméleti megalapozottsága ellenére sem túlságosan elterjedtek az RDE hívei körében.

A fentiekén kívül többféle feltételezés él az irányzat keretein belül az alapvető motivációkkal kapcsolatban.¹⁸ Az empirikus munkákban a 2. pontban tárgyalt altruista preferenciák beépítése a legelterjedtebb – már amennyiben alkalmaznak valamilyen kiegészítést a motivációkkal kapcsolatban. A széles körben hasznosítható modellek kifejlődését minden bizonnyal elősegíthetik majd a preferenciák kialakulásával foglalkozó, elsősorban evolúciós alapú elméletek. (Bár nem szabad figyelmen kívül hagyni a kulturális meghatározottságot, akár a legalapvetőbb értékek esetében sem: Hechter 1994: 326). Amennyiben az RDE-t alkalmazó empirikus kutató túl akar lépni az egyszerűbb cselekvésmoделlek motivációs feltevésén, szüksége van az ál-

¹⁶ Ti. oda, hogy nem a cselekvés eredményében, hanem magában a cselekvésben rejlik annak értelme.

¹⁷ Alkalmazásához lásd: Nieboer (1998).

¹⁸ Például méltányos elosztással kapcsolatos preferenciák feltételezése. Az ilyen preferenciák kialakulásának evolúciós magyarázatával együtt lásd Binmore (1998).

tala vizsgált konkrét szituáció más paradigmák keretében történt empirikus elemzéseinek ismeretére. Csak így tudja megválasztani a preferenciák modellezésének azt az útját, mely az empirikus tesztelés próbáját kiálló hipotézisekhez vezet.

Az alternatívák észlelése

A mérést végző társadalomtudós számára lényeges annak ismerete, hogyan látják valójában a cselekvők döntésük korlátozó feltételeit, és ez hogyan viszonyul az objektíve mérhető változókhoz. Ennek a kérdéskörnek formalizálható modellek keretében történő vizsgálata kevesebb eredményt tud felmutatni, mint a motivációk elemzése, és a meglévő modellek alkalmazásaira nehéz példákat találni. Mindemellett minden empirikus kutatás során szükséges valamilyen formában kezelni a szóban forgó kérdést.

Az alternatívák észlelésével foglalkozó RDE-kutatások a szociológia területén többnyire nem jutottak túl problémafelvetés és a tesztelhető modellek világától messzeeső elvont érvek szintjén. A hiányosságok gyökere az RDE-modell alapvető sajátosságaiban rejlik. Míg a motivációk tekintetében nyitott a modell a legkülönbözőbb feltevések beépítésére, az alternatívák észlelésének és feldolgozásának processzusára nincs kialakított formális keret az adott modellezési paradigmában.

A közgazdaságtanon belül is született alternatív modell az ilyen jellegű problémák kezelésére (Simon 1982),¹⁹ de elsősorban a pszichológián belül szenteltek kiemelt figyelmet a racionális döntés kognitív korlátainak (áttekintés a legfőbb eredményekről: Rabin 1998). Ám ezek az eredmények is elsősorban az alapmodell elégtelenségére hívják fel a figyelmet: laboratóriumi kísérleteket mutatnak be, melyek cáfolják az elmélet bizonyos feltevéseit. Egyrészt kevés kutatás vállalkozik arra, hogy formálisan tárgyalható, empirikusan alkalmazható alternatívát mutasson be, másrészt a meglévő, pszichológia által kínált módosításokat alig használják empirikus szociológiai vizsgálatokban. A pszichológia empirikusan hasznosítható eredményei közül az objektív és a szubjektív valószínűség kapcsolatának megállapítására, és a kockázat kezelésére vonatkozó feltételezéseket kell kiemelnünk (Kahneman–Tversky 1979). A Kahneman és Tversky nevéhez fűződő kilátásmélet valóban sok hasznos fogódzót adhat az empirikus társadalomtudós számára.

A szociológiai cselekvéseméleten belül elsősorban Raymond Boudon és Siegwart Lindenberg foglalkozott az alapmodell átfogó módosítási lehetőségeivel (Boudon 1989, 1996; Lindenberg 1989). Az utóbbi a kerethatás (framing effect) figyelembevételére konkrét modellt szerkesztett, ám ez nem terjedt el eddig az alkalmazásokban. Tekintve az elméleti fejlődés jelenlegi szintjét, az empirikus kutatások megtervezéséhez nyújtandó iránymutatások helyett csak két, a problémakezelés fogalmi kereteit megadó terminus ismertetésére vállalkozunk.

Az egyik a szubjektív racionalitás fogalma, melynek használata elengedhetetlen az észlelés szempontjából kifinomult modellek alkotásakor (Boudon 1989; Abell 1992: 98). A racionális döntést (legalábbis elvi szinten) nem mindig célszerű objek-

¹⁹ A korlátozott racionalitást feltételező modellek szituációs logikai elemzésekbe történő beépítéséhez lásd: Langlois–Csontos (1993).

tív tényezőkhöz kötni, mert hibás következtetésekre juthatunk például a motivációk tekintetében. A szubjektív racionalitás fogalmi keretében az egyén számára rendelkezésre álló információk alapján értékeljük viselkedését.

A másik, empirikus kutatók számára lényeges terminus az áthidaló feltevések (bridge assumptions) fogalma (Esser 1998; további hivatkozások: Kelle–Lüdemann 1998). Az empirikus modelleknek a tesztelhetőség érdekében rendelkezniük kell a döntés szempontjából releváns magyarázó változók valamilyen véges készletével (Opp 1998: 207). Ehhez szükségesek az RDE alkalmazója számára az áthidaló feltevések, melyek összekötik a társadalmi struktúra makroszintjének jellemzőit az egyén által észlelt szituációval (Esser 1998: 94–95), azaz a szubjektív racionalitás modelljének méréséhez viszik közelebb a kutatót. Az ilyen hipotézisek elsősorban a döntés három aspektusára vonatkoznak. Ezek a cselekvők számára elérhető alternatívák, a választást meghatározó feltételek, valamint az alternatívák következményeinek értékelése. Az áthidaló feltevések alkalmazásával explicitté teszi az empirikus elemző, hogy ad hoc hipotézisekkel egészíti ki az elméleti igényességre törekvő RDE-t, illetve adott esetben más szociológiai paradigmák eredményeit építi be feltevéseibe.

Az alternatívák észlelésének sajátosságaival kapcsolatos mérési nehézségek kezelése tehát nehezen megoldható a racionalista elmélet kompaktságának megbontása nélkül. Szükségesnek látszik (a kutatás témájának megfelelően) más paradigmák keretei között született feltevések átvétele. Az alternatívák észlelésével kapcsolatban is hangsúlyozzuk, hogy rendkívül fontos a modellező számára a vizsgálati területén végzett, kevésbé elméletorientált tematikus kutatások eredményeinek alapos ismerete (Lindenberg 1998: 69). Ezek visznek ugyanis közelebb az adott helyzetekben releváns döntési korlátok feltérképezéséhez.

Statisztikai eljárások

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy milyen lehetőségeket kínálnak az RDE eredményei az empirikus kutatás számára. Az alábbiakban azt nézzük meg, hogy mivel járulhatnak hozzá a matematikai-statisztikai eljárások az RDE paradigmáján nyugvó elemzések sikerességéhez. Két, a cselekvésemélet és a szociológia számára fontos eljárás alapelemeit mutatjuk be.

Diszkrét függő változós regressziós elemzés döntéseméleti megközelítése

A szóban forgó regressziós modellek fő sajátossága, hogy a magyarázott változó korlátozott számú értéket vehet fel. A legegyszerűbb és legelterjedtebb modellekben dichotóm függő változókat alkalmaznak. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért LOGIT-modellként hivatkozunk az eljárásra, bár ez csak egy szűkebb halmaza a diszkrét magyarázott változós modelleszaládnak. Az ilyen, kvalitatív függő változóval számoló eljárásoknak általában nagy a jelentőségük a szociológia szempontjából. A megmagyarázandó jelenség ebben a keretben lehet például különféle, önmagukban jellemezhető cselekvési lehetőségek közötti választás, ami különösen vonzóvá teszi a módszert a cselekvésemélet számára. A modell ekkor azt mutatja meg, hogy

mekkora az esélye egy alternatíva választásának a cselekvő számára adott körülmények függvényében, azaz:

$$P(y_i=1) = F(w), \text{ ahol egyszerű feltevésekkel élve a hatásmechanizmusokról:} \quad (1)$$

$$w = \beta_0 + \beta_1 x_{i1} + \dots + \beta_m x_{mi}, \quad (2)$$

ahol y_i az i -dik egyén döntésének eredménye (értéke 0 vagy 1), $x_{i1}, \dots, x_{mi}$ a döntést meghatározó változók értékei az i -dik egyén esetében, $\beta_1, \dots, \beta_m$ pedig a regressziós paraméterek. A LOGIT-modellben $F(w)$ értéke egy lognormális eloszlású valószínűségi változó eloszlásfüggvényét követi.²⁰

A kézikönyvek gyakran követett eljárása, hogy ezt a modellt a lineáris regresszióból vezetik le, mérési problémaként feltüntetve a diszkrét változó jelenlétét. Létezik azonban egy cselekvéseméleti kifejtése is a LOGIT-modellnek. Kiindulásként tekintünk az egyes lehetséges döntési alternatívák hasznosságát és annak meghatározó tényezőit egy lineáris additív modellben.²¹

$$U_{iA} = \beta_0 + \beta_1 x_{i1A} + \dots + \beta_m x_{miA} + \varepsilon_{iA}, \quad (3)$$

ahol U_{iA} az A alternatíva hasznossága az i -dik egyén számára, x_{i1A} az egyes számú, hasznosságot befolyásoló változó értéke. A alternatíva választása esetén, ε_{iA} pedig egy hibátényező. A változók és a hasznosság értékei közötti összefüggéseket a β paraméterek mutatják. Ahogy a hibátényező jelenlétéből látható, a hasznosság értékét ezen változók alapján csak valószínűsíteni lehet. A hasznosság ilyen sztochasztikus értelmezésének léteznek elméleti interpretációi is, így nem ad hoc módon került a hibatag a modellbe (Amemiya 1981: 1490).

Bizonyos változók értéke azonos a különböző alternatívák esetében, mások viszont eltérő értékeket vesznek fel az egyes kimenetekben. Az utóbbi típusba tartozókat választásfüggő változóknak nevezzük. Ebben a modellben ezek határozzák meg, hogy melyik alternatívát választja az egyén.

Az egyszerűség kedvéért legyen adott két alternatíva, A és B. Az i -dik egyén A-t preferálja B-vel szemben, ha $U_{iA} > U_{iB}$. Kis átalakítások után A választásának a valószínűségét az alábbi módon írhatjuk fel:

$$P(U_{iA} > U_{iB}) = P\{\varepsilon_{iB} - \varepsilon_{iA} < \beta_1(x_{i1A} - x_{i1B}) + \dots + \beta_m(x_{miA} - x_{miB})\} \quad (4)$$

Amennyiben az $\varepsilon_{iB} - \varepsilon_{iA}$ valószínűségi változóról feltételezzük, hogy lognormális eloszlást követ, akkor az

$$F\{\beta_1(x_{i1A} - x_{i1B}) + \dots + \beta_m(x_{miA} - x_{miB})\} \quad (5)$$

eloszlásfüggvény az (1) és (2) egyenletekben bemutatott LOGIT-modell egy lehetséges felírását mutatja.

²⁰ Az $F(w)$ eloszlásfüggvény értéke a w valószínűségi változó adott w^* értékénél azt mutatja, hogy mekkora a valószínűsége annak, hogy $w < w^*$. A lognormális valószínűségi változó eloszlásfüggvénye S alakú, és értéke w csökkenésével a nullához, w növekedésével pedig az egyhez tart.

²¹ A kifejtésben Amemiya gondolatmenetére támaszkodunk (Amemiya 1981: 1490).

Az itt felvázolt gondolkodási logika elméleti jelentősége abban rejlik, hogy a cselekvéseméleti modellfelírástól közvetlenül jutunk a mérési modellhez, ami nem lehetséges a hagyományos eljárás alapján. Az empirikus kutatás kivitelezése szempontjából a választásfüggő változók bevezetésének van jelentősége. Ezeknek, mint láthattuk, nem egy értéke van minden egyénre, hanem döntésüktől függően különböző értékük lehet. Használatuk révén lehetőség nyílik arra, hogy a változók szintjén is definiáljuk azokat az egyének előtt álló lehetőségeket és korlátokat, melyek alapján döntésüket meghozzák.

A gyakorlatban a választásfüggő változókkal (is) számoló modelleket elsősorban egy speciális területen használták, a napi közlekedési eszközök megválasztásának módját próbálták magyarázni velük (Amemiya 1981: 1490–1491). Ugyanakkor találunk példát arra is, hogy a jóléti rendszerek kialakításával kapcsolatos preferenciák magyarázata során alkottak ilyen logikájú modellt (Heijden–Nelissen–Verbon 1997).

A fentiekben leegyszerűsítettük a modellfelírást. Valójában a hagyományos módon számba vett magyarázó változók is szerepelnek az ilyen eljárást alkalmazó vizsgálatokban, emellett a konstans (β_0) értéke a feltevések szerint eltérő a különböző alternatívák esetén.

Az itt vázlatosan ismertetett modellezési logika elméleti szempontból elegánsabbnak tekinthető, ha megvalósítható. Azonban kivitelezéséhez némileg több információra van szükség, mint a hagyományos eljárás alapján készült elemzések esetében. A konvencionális LOGIT-modell ugyanakkor éppúgy megfelelt az elméleti igényesség követelményeinek, ha megfelelően vannak definiálva az egyes változók hatásmechanizmusai.

Anyagi érdekeken kívüli megfontolások mérése reziduális módszerrel

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy milyen mérési nehézségekkel találja szemben magát az empirikus kutató, ha olyan motivációs tényezők szerepét kívánja vizsgálni, melyek hatása nem köthető az egyén anyagi viszonyaihoz. Az alábbiakban egy korántsem problémamentes megoldási kísérletet mutatunk be.

Az eljárás alapfeltevése szerint két alapvető motivációs erő befolyásolja az egyének döntését a vizsgált helyzetben. Az egyik az anyagi önérdék, a másik valamilyen morális megfontolás. Ez utóbbi tartalmára vonatkozóan a vizsgált szituációtól függően fogalmaznak meg konkrét feltevéseket. A feltételezett morális megfontolás nem (vagy csak nehezen) mérhető közvetlenül. A vizsgált magyarázandó változó elméleti és mérési modellje ekkor az alábbi módon írható fel (a lehető legnagyobb egyszerűsége törekedve)²²:

$$\text{az elméleti: } y_i = \beta_0 + \beta_1 x_{1i} + \beta_2 x_{2i} + \varepsilon_e, \quad (6)$$

$$\text{a mérési: } y_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x_{1i} + \hat{\varepsilon}_m, \quad (7)$$

²² Az ismertetésben nagyon leegyszerűsítjük a probléma tárgyalását. Az eljárás kifinomultabb bemutatását lásd Carson–Oppenheimer (1984).

ahol y_i a magyarázott változó értéke az i -dik egyén esetében, x_1 az anyagi önérdeteket reprezentáló változó, x_2 pedig a morális megfontolások változója. Az ε_e és $\hat{\varepsilon}_m$ valószínűségi változók az elméleti és a mért modell hibatagjai, ahol $\hat{\varepsilon}_m = \beta_2 x_2 + \varepsilon_e$.

Ahhoz, hogy a morális megfontolásokat mérhetővé tegyük, keresnünk kell egy olyan függő változót az adott populáció viselkedésével kapcsolatban, melynek értékeit ugyanazok az anyagi és nem anyagi tényezők határozzák meg, mint az általunk vizsgált Y változót, ráadásul a morális megfontolások hatása ugyanúgy működik. A módszer szerint erre a másik változóra futtatjuk először a mérési modellt. Az egyes egyének esetében empirikusan regisztrált hibatag értékek feltételezésünk szerint tehát tartalmazni fogják a morális megfontolások (anyagi érdekektől független) hatását is. Ezért, feltéve, hogy az Y és a másik változó elméleti magyarázómodelljében található hibatagok függetlenek egymástól, a másik mért modell hibatagjával kiegészítjük a (7) egyenletben leírt modellt, és így megközelítő módon mérni tudjuk a morális megfontolások hatását.

Az eljárás jól szolgálhatja például a cselekvések önértékének vizsgálatát, és általában ott hasznosítható, ahol azt feltételezzük, hogy mérhető változóink nem tudják teljesen lefedni a cselekvők által számba vett tényezőket. Elsősorban a politikatudományban találkozhatunk ilyen jellegű elemzésekkel, ahol a képviselők vagy a választók döntéseinek ideológiai meghatározottságát vizsgálták vele (pl. Carson–Oppenheimer 1984; Holmes 1990).

A hibás modellspecifikáció általában súlyos problémákat vethet fel az empirikus vizsgálatok eredményeinek értelmezésekor, és ez kiemelten igaz erre a módszerre. A szokásos regressziós modellezés során a rossz modellfelírás jó eséllyel (de nem feltétlenül) vezethet nem szignifikáns mértékű hatásokhoz, ami a leginkább elterjedt tesztelési stratégia alkalmazásakor csökkenti a tévkövetkeztetések esélyét. Ha azonban az itt ismertetett modellezési keretben hiányosan, vagy nem megfelelő módon vettük számba az anyagi önérdet meghatározó tényezőit, vagy valamilyen, valójában szerepet játszó nem anyagi szempontot nem vettünk figyelembe, akkor tévesen juthatunk arra a következtetésre, hogy a kiegészítő motiváció működésére vonatkozó feltevéseink helyesek.

Összegzés

Az RDE képviselői szerint a paradigmának fontos szerep juthat a szociológiai elmélet és az empirikus kutatás egyesítésében (Hedström–Swedberg 1998: 70). Mint az ismertetésünkből is kiderült, jelenleg még számos megoldatlan problémával kell szembenéznie annak a kutatónak, aki RDE alapokon kíván statisztikai elemzéseket folytatni. Az RDE empirikus kutatásokban való felhasználásának közgazdaságtanban elért sikereit nem lehet egyszerűen megismételni pusztán az ott kifejlesztett modellek szociológia által vizsgált területekre történő kiterjesztésével. Az irányzatra kritikus szemmel tekintők a legfontosabb szempontok között róják fel a paradigma empirikus alkalmazásokkal kapcsolatos hiányosságait (Green–Shapiro 1994: 10). Szemére vetik, hogy az elmélet tesztelt állításai legfeljebb banális tényeket fogalmaztak újra az RDE terminológiájában (Green–Shapiro 1994: 6).

Az RDE egyes hívei felhívják a figyelmet arra, hogy a régi elméletek újrafogalmazása még csak az első lépés az új paradigma fejlődésében, és ennek alapján nem tudunk még következtetéseket levonni termékenységére vonatkozóan (Lindenberg 1998: 58). Az irányzat egzakt és individualista közelítésmódja kedvez a statisztikai elemzéseken nyugvó kvantitatív kutatásnak. Ugyanakkor bizonyos szubjektív tényezők fontossága az elméleti modellekben komolyan nehezíti az empirikus munkát. Mindazonáltal a szerző szerény ismereteire alapozott véleménye az, hogy eleddig az RDE kvantitatív empirikus vizsgálatok számára jelenleg nyújtott lehetőségeit sem használták ki eléggé a szociológiában. A paradigma a jövőben a cselekvésemélet jelentős fejlődésének elmaradása esetén is fontos szerepet játszhat a társadalom szociológusok számára érdekes, és eddig kevés sikerrel elemzett jelenségeinek megértésében és egzakt eszközökkel történő magyarázatában.

Irodalom

- Abell, Peter 1991. Introduction. In: Abell, Peter (ed.) *Rational Choice Theory*. Edward Elgar, Aldeshot, Brookfield, ix-xviii.
- 1992. Is Rational Choice Theory a Rational Choice of Theory? In: Coleman, James–Thomas Fararo (eds.) *Rational Choice Theory: Advocacy and Critique*. Sage, Newbury Park, 183–206.
- Akerlof, George 1997. Social Distance and Social Decisions. *Econometrica*, 65, 1005–1027.
- Amemiya, Takeshi 1981. Qualitative Response Models: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 19, 1483–1536.
- Andreoni, James 1990. Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving? *Economic Journal*, 100, 464–477.
- Baron, James–Michael Hannan 1994. The Impact of Economics on Contemporary Sociology. *Journal of Economic Literature*, 32, 111–1146.
- Becker, Gary 1974. A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, 82, 1063–1093.
- Bernheim, Douglas 1994: A Theory of Conformity. *Journal of Political Economy*, 102, 841–877.
- Binmore, Ken 1998. The Evolution of Fairness Norms. *Rationality and Society*, 10, 275–301.
- Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein 1998b The Relationship Between Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis – Past Developments and Future Perspectives. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 3–27.

- Boudon, Raymond 1989. Subjective Rationality and the Explanation of Social Behavior. *Rationality and Society*, 1, 173–196.
- 1996. „The Cognitivist Model”: A Generalized ‘Rational Choice Model’. *Rationality and Society*, 8, 123–150.
- Carson, Richard–Joe Oppenheimer 1984. A Method of Estimating the Personal Ideology of Political Representatives. *American Political Science Review*, 78, 163–178.
- Csepeli György–Wessely Anna 1992. A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*, május, 1–7.
- Csontos László 1996. Túl jón és rosszon: a racionális döntések elméletének recepciója Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 43, 326–331.
- Elster, Jon 1989. *The Cement of Society: A Study of Social Order*. Cambridge University Press, Cambridge
- Esser, Hartmut 1998. Why are Bridge Hypotheses Necessary? In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 94–111.
- Frank, Robert 1985. *Choosing the Right Pond: Human Behavior and the Quest for Social Status*. Oxford University Press, Oxford, New York
- Frei, Bruno–Reiner Eichenberger 1989. Should Social Scientists Care About Choice Anomalies? *Rationality and Society*, 1, 101–122.
- Friedman, Debra–Michael Hechter 1988. The Contribution of Rational Choice Theory to Macrosociological Research. *Sociological Theory*, 6, 201–218.
- Goldthorpe, John 1998. The Quantitative Analysis of Large-Scale Data-Sets and Rational Action Theory: For a Sociological Alliance. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 31–53.
- Gould, Roger 1993) Collective Action and Network Structure. *American Sociological Review* 58: 182–196.
- Green, Donald–Ian Shapiro 1994. *Pathologies of Rational Choice Theory*. Yale University Press, New Haven, London
- Harsanyi, John 1969. Rational Choice Models of Political Behavior vs. Functionalist and Conformist Theories. *World Politics*, 21, 513–538.
- 1976. Advances in Understanding Rational Behavior. In: Harsanyi *Essays on Ethics, Social Behavior, and Scientific Explanation*. Reidel, Dordrecht, 89–117.
- Hausman, Daniel–Michael McPherson 1993. Taking Ethics Seriously: Economics and Contemporary Moral Philosophy. *Journal of Economic Literature*, 31 671–731.

- Hechter, Michael 1994 The Role of Values in Rational Choice Theory. *Rationality and Society*, 6, 318–333.
- 1998. The Future of Rational Choice Theory and its Relationship to Quantitative Macro-sociological Research. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 289–290.
- Hechter, Michael–Satoshi Kanazawa 1997. Sociological Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*, 23, 191–214.
- Hedström, Peter–Richard Swedberg 1998 Rational Choice, Situational Analysis, and Empirical Research. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 70–87.
- Heijden, van der Eline– Jan Nelissen– Harrie Verbon 1997. Altruism and Fairness in a Public Pension System. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 32, 505–518.
- Hochman, Harold–James Rodgers 1969. Pareto Optimal Redistribution. *American Economic Review*, 59, 542–557.
- Holmes, Thomas 1990. Self Interest, Altruism, and Health Risk Reduction: An Economic Analysis of Voting Behavior. *Land Economics*, 66, 140–149.
- Huoranszki Ferenc 1999. Döntéelmélet és erkölcsi normák. *Szociológiai Szemle*, 1, 3–30.
- Kahneman, Daniel–Amos Tversky 1979. Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47: 263–291. [Magyarul: Kilátáselemélet: A kockázatos helyzetekben hozott döntések elemzése. In: Csontos László (szerk.) *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998, 82–112.]
- Kahneman, Daniel–Jack Knetsch 1992. Valuing Public Goods: The Purchase of Moral Satisfaction. *Journal of Environmental Economics and Management*, 22, 57–70.
- Kelle, Udo– Christian Lüdemann 1998. Bridge Assumptions in Rational Choice Theory: Methodological Problems and Possible Solutions. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 112–125.
- Langlois, Richard–Csontos László 1993. Optimization, Rule-Following, and the Methodology of Situational Analysis. In: Maki, Uskali–Bo Gustafsson–Christian Knudsen (eds.) *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. Routledge, London, New York, 113–132.
- Lindenberg, Siegwart (1989) Choice and Culture: The Behaviorial Basis of Cultural Impact on Transaction. In: Haferkamp, Hans (ed.) *Social Structure and Culture*. De Gruyter, Berlin, 175–200.
- 1992. The Method of Decreasing Abstraction. In: Coleman, James–Thomas Fararo (eds.) *Rational Choice Theory: Advocacy and Critique*. Sage, Newbury Park, 3–20.

- Lindenberg, Siegwart 1998. The Influence of Simplification on Explananda: Phenomenon-centered Versus Choice-Centered Theories in the Social Sciences. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 54–69.
- Frey, Bruno 1993. Alternatives, Frames, and Relative Prices: A Broader View of Rational Choice Theory. *Acta Sociologica*, 36, 191–205.
- Marwell, Gerald–Pamela Oliver–Ralph Pahl 1988. Social Networks and Collective Action: A Theory of Critical Mass III. *American Journal of Sociology*, 94, 502–534.
- Miller, Gary 1997. The Impact of Economics on Contemporary Political Science. *Journal of Economic Literature*, 35, 1173–1204.
- Moksony Ferenc 1993. Hozzászólás Csepeli György és Wessely Anna „A közép-európai szociológia kognitív esélye” című tanulmányához. *Replika*, április, 64–71.
- Nieboer, Anna-Petra 1998. *Life Events and Well-Being: A Prospective Study on Changes in Well-Being of Elderly People Due to a Serious Illness Event or Death of the Spouse*. Rijksuniversiteit, Groningen. Kézirat
- Opp, Karl-Dieter 1998. Can and Should Rational Choice Theory Be Tested by Survey Research? The Example of Explaining Collective Political Action. In: Blossfeld, Hans-Peter–Gerald Prein (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 204–230.
- Orthmayr Imre 1997. Módszertani Individualizmus. *Szociológiai Szemle*, 2, 3–32.
- Rabin, Matthew 1998. Psychology and Economics. *Journal of Economic Literature*, 36, 11–46.
- Simon, Herbert 1982. *A korlátozott racionalitás*. Budapest: KJK
- Sugden, Robert 1982. On the Economics of Philanthropy. *Economic Journal*, 92, 341–350.
- Szántó Zoltán 1992) A racionális döntések elmélete és a pozitív társadalomkutatás. Hozzászólás Róna-Tas Ákos „A racionális döntések elmélete a szociológiában” című cikkéhez. *Replika*, 4, 116–118.
- 1998a A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. In: Csontos László (szerk.) *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium
- 1998b A makroszociológia mikroalapjairól. Gondolatok Tardos Róbert „Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára” című tanulmánya kapcsán. *Szociológiai Szemle*, 2, 89–108.
- Tardos Róbert 1998. Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára. *Szociológiai Szemle*, 1, 3–22.
- Weber, Max 1986 [1922]. *Gazdaság és Társadalom*. Budapest: KJK
- Zafirovski, Milan 1999. What is Really Rational Choice? *Current Sociology* 4, 47–132.